

УДК 347.5

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.6.20>

СУБ'ЄКТИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ, ДІЯМИ АБО БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

Деркач Ігор Миколайович,

аспірант

Інституту правотворчості та науково-правових
експертиз Національної академії наук України

У статті доведено, що суб'єктами зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, є його сторони – боржник і кредитор. Кредитором у зобов'язанні з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, може бути фізична особа. Можливість юридичної особи бути кредитором в цьому зобов'язанні не визнається законодавцем і правозастосовною практикою. Аргументовано, що це положення законодавства потребує удосконалення, адже за чинним законодавством України допускається закриття кримінального провадження щодо юридичної особи за реабілітуючими підставами.

Визначено, що боржником у зобов'язанні з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, є держава Україна як учасник цивільних відносин. Держава Україна є належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури. Органи прокуратури, Державна казначейська служба України в цивільному процесі виступатимуть як треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Держава Україна набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом. Кошти на відшкодування державою шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, підлягають стягненню з державного бюджету України. Резолютивні частини рішень про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, не повинні містити відомостей про суб'єкта виконання, номери та види рахунків, з яких буде здійснено безспірне списання.

Ключові слова: зобов'язання, суб'єкти зобов'язання, боржник, кредитор, відшкодування шкоди, незаконні рішення, органи прокуратури, держава, державний бюджет.

Derkach Ihor. Subjects of the obligation to compensate for damage caused by illegal decisions, actions or omission of the prosecutor's office

It has been proved in the article that the subjects of the obligation to compensate for damage caused by illegal decisions, actions or omission of the prosecutor's office are its parties: a debtor and a creditor.

It has been proved that the creditor in the obligation to compensate for damage caused by illegal decisions, actions or omission of the prosecutor's office may be an individual. The possibility for a legal entity to be a creditor in this obligation is not recognized by the legislator and legal precedents. It has been argued that this provision of the legislation requires improvement, given that the current legislation of Ukraine allows closing of criminal proceedings against a legal entity on rehabilitative grounds.

It has been determined that the state of Ukraine as a participant in civil relations is the debtor in the obligation to compensate for damage caused by illegal decisions, actions or omission of the prosecutor's office. The state of Ukraine is the proper defendant in cases on compensation for damage caused by illegal decisions, actions or omission of the prosecutor's office. Prosecutor's office, the State Treasury Service of Ukraine act in civil proceedings as third parties, who do not plead independent claims regarding the subject matter of the dispute. The state of Ukraine

acquires and exercises civil rights and obligations through state authorities within the limits of their competence established by law. Funds to compensate by the state for damage caused by illegal decisions, actions or omission of the prosecutor's office shall be collected from the State Budget of Ukraine. The operative parts of decisions on compensation for damage caused by illegal decisions, actions or omission of the prosecutor's office shall not contain information about the subject of its execution, numbers and types of accounts, from which the direct debt collection is made.

Key words: obligations, subjects of obligations, debtor, creditor, compensation for harm, illegal decisions, prosecutor's office, state, state budget.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питання про суб'єктів зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, зумовлена тим, що на сьогодні в українському суспільстві в умовах воєнного стану існує високий запит на суспільну справедливість, проявом якої є забезпечення права на справедливий суд, зокрема шляхом ухвалення судом рішень про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури. Аналіз нормативних положень чинного законодавства України щодо відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, правозастосовної практики надає підстави для висновку, що визначення кола осіб, які мають право на відшкодування такої шкоди, і кола осіб, які зобов'язані відшкодувати завдану шкоду, є складним питанням як для правничої науки, так і для правозастосовної діяльності з огляду на новітні зміни до кримінального, кримінального процесуального законодавства, що передбачають, наприклад, особливості закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи тощо.

Отже, визначення суб'єктів зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, становить науковий і практичний інтерес з позиції цивільного права та визначення належного позивача та відповідача в справах про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, з позиції цивільного процесуального права.

Стан дослідження. Наукові праці, присвячені суб'єктам зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу,

що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, є малочисельними в національній правничій літературі. Зокрема, С.І. Сприндис проаналізував проблеми відшкодування шкоди, заподіяної юридичним особам незаконними діями (бездіяльністю) правоохоронних органів [1], І.В. Ткач розглянув особливості правового статусу України як суб'єкта недоговірних зобов'язань [2], Ю.В. Білоусов, С.О. Іванов дослідили проблемні питання визначення відповідача у справах про стягнення коштів державного бюджету [3]. Проте питання про суб'єктів зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, досліджувалося лише фрагментарно в контексті відповідальності держави за незаконні дії або бездіяльність органів прокуратури.

Метою статті є визначення суб'єктів зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктами зобов'язання є, в першу чергу, сторони у зобов'язанні. Відповідно до ст. 510 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року № 435-IV (далі – ЦК України) сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор. У зобов'язанні стороною боржника або кредитора може бути одна або водночас кілька осіб. Якщо кожна зі сторін у зобов'язанні має водночас і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї [4].

У правничій літературі зазначається, що суб'єктами в зобов'язанні виступають його учасники, яких законодавець називає кредитором і боржником. Це можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. До того ж у зобов'язанні можуть брати участь

і ті особи, які не є сторонами. Їх називають третіми особами. За загальним правилом, зобов'язання не створює обов'язків для третіх осіб, за винятком випадків, коли це передбачено домовленістю сторін. Кредитор – це особа, яка має право вимагати або виконання певної дії, або утримання від вчинення певних дій. Ця особа довіряє своєму контрагенту, кредитує його довірою, тому і називається кредитором. Боржник – це протилежна кредиторів сторона в зобов'язанні. Він повинен вчинити певні дії або утриматися від них. Ця особа має борг перед кредитором, тому її називають боржником. Кредитора зазвичай називають активною стороною в зобов'язанні, боржника – пасивною стороною [5, с. 434].

Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, належать до недоговірних, деліктних, односторонніх зобов'язань, тому суб'єктами цих зобов'язань, як і будь-яких інших зобов'язань в цивільному праві, є боржник і кредитор.

Згідно з ч. 1 ст. 1176 ЦК України шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду [4]. Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, має право зворотної вимоги до цієї особи тільки у разі встановлення в її діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили (ч. 3 ст. 1191 ЦК України) [4].

Отже, держава відповідає за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, та набуває право зворотної вимоги до посадової і службової особи органу прокуратури, якщо в діях такої особи встановлено

склад кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили.

У п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду» від 1 грудня 1994 року № 266/94-ВР (далі – Закон № 266/94-ВР) зазначається, що відповідно до положень цього Закону підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянину внаслідок незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян [6]. З назви Закону № 266/94-ВР випливає, що право на відшкодування завданої шкоди має виключно громадянин. Аналіз наведених вище законодавчих положень ЦК України, Закону № 266/94-ВР свідчить про те, що кредитором у зобов'язанні з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, може бути фізична особа, що є безспірним положенням. Можливість юридичної особи бути кредитором в цьому зобов'язанні не визнається на сьогодні законодавцем і правозастосовною практикою.

У постанові Великої палати Верховного Суду від 03 вересня 2019 року у судовій справі № 916/1423/17 зазначається: «Закон врегульовує правовідносини відшкодування шкоди, завданої виключно громадянину внаслідок незаконного притягнення його до відповідальності, його дія не розповсюджується на потерпілих осіб, зокрема юридичних, яким завдано шкоди внаслідок бездіяльності органу досудового розслідування та прокуратури під час розслідування за заявою таких осіб» [7]. Як вже зазначалося раніше, юридична особа має право на відшкодування завданої шкоди виключно на загальних підставах, визначених ст. ст. 1166, 1167 ЦК України [8, с. 84].

Вбачається, що положення законодавства щодо неможливості юридичної особи бути кредитором в таких зобов'язаннях, потребує удосконалення з огляду на те, що за чинним законодавством України допускається закриття провадження щодо юридичної особи за реабілітуючими підставами. Так, згідно з ч. 3 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи [9].

У правозастосовній практиці виникають проблемні питання щодо визначення належного відповідача у справах про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, що зумовлено визначенням боржника у зобов'язанні з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури. Розглянемо деякі підходи правозастосовної практики з цього питання.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 серпня 2019 року в судовій справі № 182/6496/17 зазначається, що в листопаді 2017 року ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом до Нікопольської місцевої прокуратури, прокуратури Дніпропетровської області, Державної казначейської служби України, у якому просив стягнути з державного бюджету України шляхом списання з Державної казначейської служби України на його користь 10 000 000 грн за завдану моральну шкоду. Позовна заява мотивована тим, що з 17 березня 2008 року до 11 жовтня 2016 року позивач незаконно перебував під вартою в місцях попереднього ув'язнення через надумане звинувачення його у скоєнні особливо тяжкого кримінального правопорушення. <...> Верховний Суд у складі колегії суддів третьої судової палати Касаційного цивільного суду постановив стягнути з Державної казначейської служби України за рахунок коштів державного бюджету України шляхом списання коштів з єдиного казна-

чейського рахунку на користь ОСОБА_1 в рахунок відшкодування моральної шкоди 450 000 грн [10]. Як бачимо, в цій ситуації позов був пред'явлений до Нікопольської місцевої прокуратури, прокуратури Дніпропетровської області, Державної казначейської служби України.

Такий підхід був зумовлений тим, що в абз. 2 п. 10-1 постанови пленуму Верховного Суду України № 4 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» зазначалось, що при вирішенні спору про відшкодування моральної шкоди, заподіяної громадянину незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, його посадовими або службовими особами, судам слід виходити з того, що зазначений орган має бути відповідачем у такій справі, якщо це передбачено відповідним законом (наприклад, ст. 9 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»). Якщо ж відповідним законом чи іншим нормативним актом це не передбачено або в ньому зазначено, що шкода відшкодовується державою (за рахунок держави), то поряд із відповідним державним органом суд має притягнути як відповідача відповідний орган Державного казначейства України [11]. Необхідно зазначити, що притягнення органу прокуратури та органу Державної казначейської служби України як відповідачів у справах про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, не відповідає сутності зобов'язань, за якими шкода відшкодовується державою незалежно від вини посадових осіб органів прокуратури.

Верховний Суд у складі колегії суддів другої судової палати Касаційного цивільного суду в постанові від 05 вересня 2018 року в судовій справі № 233/4415/16-ц зазначив, що рішенням Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 14 березня 2017 року позов задоволено частково. Стягнуто з державного бюджету України шляхом списання коштів з відповідного рахунку Головного управління Державної казначейської служби України в Донецькій області на користь ОСОБА_1 в рахунок відшкодування моральної шкоди 550 000 грн. Рішенням апеляційного суду Донецької області від 27 квітня

2017 року апеляційні скарги ОСОБА_1 та прокуратури Донецької області задоволено частково, рішення Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 14 березня 2017 року скасоване. У задоволенні позовних вимог ОСОБА_1 до Головного управління Державної казначейської служби України в Донецькій області, прокуратури Донецької області, третьої особи – управління державної виконавчої служби Головного територіального управління юстиції в Донецькій області – про відшкодування моральної шкоди відмовлено. Рішення суду мотивоване тим, що Головне управління Державної казначейської служби України в Донецькій області є неналежним відповідачем у справі, оскільки шкода, завдана громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, підлягає стягненню з Державної казначейської служби України за рахунок коштів державного бюджету України шляхом списання коштів з єдиного казначейського рахунку, тому суд першої інстанції відповідно до статті 33 ЦПК України (у редакції, чинній на момент прийняття оскарженого рішення) повинен був винести ухвалу про залучення у справі як співвідповідача Державної казначейської служби України. З урахуванням висновку, який викладений у постанові Великої палати Верховного Суду від 19 червня 2018 року у справі № 910/23967/16, відповідачем у цій справі є держава, яка бере участь у справі через відповідний орган (органи) державної влади. Казначейство здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи, а територіальний орган казначейства брав участь у розгляді цієї справи, реалізуючи всі процесуальні права відповідача [12].

На сьогодні у судовій практиці складається підхід щодо стягнення коштів у справах про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, з державного бюджету України. Зокрема, в постанові Київського апеляційного суду від 20 квітня 2022 року в судовій справі №757/7309/21-ц зазначається, що в справі, що переглядається, суд пер-

шої інстанції, ухваливши правильне по суті судове рішення, помилково зазначив у резолютивній частині рішення про компенсацію моральної шкоди позивачеві за рахунок коштів державного бюджету України шляхом списання у безспірному порядку з єдиного казначейського рахунку Державної казначейської служби України. З урахуванням необхідності врахування висновків щодо застосування норм права, викладених у постановках Верховного Суду від 18 листопада 2020 року в справі № 554/5980/18 та від 04 серпня 2021 року у справі № 210/5290/17, колегія суддів вважає, що апеляційна скарга підлягає частковому задоволенню, а рішення суду першої інстанції – зміні з викладенням другого абзацу резолютивної частини у такій редакції: «<...> стягнути з державного бюджету України на користь ОСОБА_1 18 000 грн у рахунок відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» [13].

Вбачається, що такий підхід заслуговує підтримки, адже Державна казначейська служба України не порушувала права позивача, щоб бути належним відповідачем у справі про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, і на неї законодавцем не покладено обов'язок відшкодування такої шкоди.

Висновки. Підсумовуючи зазначені вище положення, можна зазначити, що суб'єктами зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, є його сторони – боржник і кредитор. Кредитором у зобов'язанні з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, за чинним законодавством України може бути фізична особа. Боржником у зобов'язанні з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, є держава Україна як учасник цивільних відносин. Держава Україна є належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури. Органи прокуратури, Державна казначей-

ська служба України в цивільному процесі виступатимуть як треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Кошти на відшкодування державою

шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури, підлягають стягненню з державного бюджету України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сприндис С.І. Проблеми відшкодування шкоди, заподіяної юридичним особам незаконними діями (бездіяльністю) правоохоронних органів. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право»*. 2015. Вип. 23. С. 133–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2015_23_20 (дата звернення: 12.12.2024).
2. Ткач І.В. Держава Україна як суб'єкт недоговірних зобов'язань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака. Київ, 2014. 215 с.
3. Білоусов Ю.В., Іванов С.О. Проблемні питання визначення відповідача у справах про стягнення коштів державного бюджету. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 82–109.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
5. Цивільне право України: загальна частина / за ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. Київ : Алерта, 2014. 510 с.
6. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду : Закон України від 1 грудня 1994 року № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
7. Постанова Великої палати Верховного Суду від 03 вересня 2019 року в судовій справі № 916/1423/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87527961> (дата звернення: 15.12.2024).
8. Деркач І.М. Визначення суб'єктів, які мають право на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених* : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки, м. Київ, 17 травня 2024 р. Київ : Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, 2024. С. 82–87.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.12.2024).
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 серпня 2019 року в судовій справі № 182/6496/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83666111> (дата звернення: 15.12.2024).
11. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення: 15.12.2024).
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 05 вересня 2018 року в судовій справі № 233/4415/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76290741> (дата звернення: 18.12.2024).
13. Постанова Київського апеляційного суду від 20 квітня 2022 року в судовій справі № 757/7309/21-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104029274> (дата звернення: 18.12.2024).